

ИЗВОРНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК

ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ПРВОМ
СВЕТСКОМ РАТУ 1918.¹Момир Милојевић²*Правни факултет Универзитета у Београду*

Апстракт: Последња година ратовања је, као и претходне године, била обележена војним акцијама и предлозима за прекид рата, како зарађених страна, тако и политичких група и организација. Промењљиво стање на ратиштима је утицало на предлоге држава и захтеве невладиних тела. На крају је одлучио однос снага. Слабљење Антанте изласком из рата Русије и Румуније је надокнађено уласком у рат САД. На другој страни су Централне силе биле ослабљене изласком из рата Бугарске и Турске, тако да су остале Немачка и Аустро-Угарска, из које је убрзо иступила Мађарска, па су Аустрија и Немачка биле приморане да затраже примирје. Тиме су отворена врата ослобођењу територија које су биле под влашћу Аустро-Угарске, међу којима је била и Босна и Херцеговина.

Кључне речи: Антанта, Босна и Херцеговина, Централне силе, Први светски рат, примирје

„Коло среће у околи вртећи се не престаје./Тко би гори ето доли/а тко доли гори устаје/...Сад на царство роб се узвиси/а тко цар би роб је сада.“
(Иван Гундулић: „Дубравка“)

1. ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

Последње четири године смо посветили подсећању на правни положај Босне и Херцеговине и велике силе у XIX веку (2014), посебно на правни положај Босне и Херцеговине у XIX и XX веку (2015), положај Босне

¹ Рад је усмено представљен на XV Саветовању «Октобарски правнички дани» у Бањалуци 13. октобра 2018. године али није објављен у Зборнику радова са тог научног скупа.

² Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

и Херцеговине у Првом светском рату (2016). У том склопу је помињано њено ослобођење али није било могуће томе посветити већу пажњу. Још је било мање могуће прошле (2017) године изложити све мировне предлоге који су се непосредно или посредно тицали Босне и Херцеговине.

Први светски рат се у многоме разликовао од ранијих ратова који су, како је говорио и писао Карл фон Клаузевиц, наставак (мирнодопске) политике другим средствима³ и увек је политички акт.⁴ Другим речима, разлика између ратног стања и стања мира, која су се смењивала. Тако је Хуго Гроциус написао дело о праву рата и мира (1625) а Лав Толстој свој најобимнији роман насловио «Рат и мир». У првом светском рату су се мешали дипломатија и ратовање. Дипломати су се трудили да спрече рат а када у томе нису успели наставили су да раде за мир, придобијајући за то и сагласност својих претпостављених. У четвртој години рата (1917) мир је предлагао и папа Бенедикт XV (који је тражио и помиловање за осуђене у Босни и Херцеговини) али је до престанка рата дошло на бојном пољу када је једна страна превагнула.

Последице тог рата су биле толике да се о њему говорило пола века касније (1968) у многим земљама, па и у Југославији. У Загребу је, 27. и 28. децембра 1968. године, одржан научни скуп поводом 50-годишњице распада Аустро-Угарске Монархије и стварања југословенске државе. На скупу су говорили тада најпознатији стручњаци Марко Костренчић, Фердо Чулиновић, Васо Чубриловић, Богдан Кризман, Драгослав Јанковић, Милорад Екмечић и др. И у другим земљама се сматрало да и даље постоји потреба да се истражи смисао рата и његове последице у односима између држава⁵ а пре тога је у Београду објављена велика збирка радова⁶. Касније је, у организацији Института за савремену историју, поводом 60-годишњице стварања Југославије, од 16-19. маја 1979. године, у Илоку одржан научни скуп о стварању југословенске државе.⁷ Историјски институт је, почев од 1984, сваке године одржавао научне скупове посвећене 70-годишњици Првог светског рата, закључно са 1919. годином.⁸ Поред тога, научни скуп су одржали Савет академија наука, Заједница институција за изучавање новије историје и Савез историчара Југославије.⁹

3 Carl von Clausewitz, *De la guerre* (Paris: Les Éditions de Minuit, 1955), 67.

4 *Ibid.*, 68.

5 Фердо Чулиновић, „Распад Аустро-Угарске и постанак југославенске државе“ у *Научни скуп у поводу 50-годишњице распада Аустро-Угарске Монархије и стварања југославенске државе* (Загреб:1969), 18.

6 *Југословенски народи пред први светски рат* (Београд:1967).

7 *Стварање Југославије 1918.*, *Зборник радова* (Београд:1983).

8 *Зборници радова за сваку годину рата.*

9 *Стварање југословенске државе 1918. године* (Београд:1989).

Данас завршетак Првог светског рата посматрамо као крај периода великих страдања и постепеног приближавања заједничком циљу. Без обзира на различите разлоге уласка у рат појединих држава несумњива је чињеница да је он избио, не само због сукоба око решавања „Источног питања“, већ и југословенског, на плими стварања националних држава, независно од „Источног питања“ (обнова Пољске, стварање Чехословачке и других држава). Тиме се може разумети, како стварање Југославије, тако и промена правног положаја Босне и Херцеговине¹⁰, која је била жртва великих сила. О њој је расправљано, не само у двостраним односима, већ и на Берлинском конгресу (1878) а важне одлуке су доношене договорима (1908-1909). Велику сметњу је представљала Србија, која је после Балканских ратова (1912-1913), са балканским државама поделила турску заоставштину на Балкану (осим Албаније). Зато је, за убиство аустроугарског престолонаследника на тлу Босне и Херцеговине, Аустро-Угарска оптужила Србију а затим јој објавила рат, незадовољна њеним одговорима на постављене захтеве.

Брзо укључивање у рат бивших учесника Берлинског конгреса (осим Италије) је потврдило њихову заинтересованост за решавање спора које је било могуће без употребе војне силе. Ван сукоба је за тренутак остала Италија, да би видела на коју страну треба да се определи. Уместо ње, на страни Централних сила (Аустро-Угарске и Немачке) су се нашле Бугарска (да би добила неки део Турске) и Турска (да би сачувала своје поседе). На страни Антанте су биле Србија, Црна Гора, Русија и Румунија. Ван сукоба је остала Грчка, па је тако на папиру успостављена равнотежа, због чега је рат трајао четири и по године. За све време његовог трајања су објављивани предлози и основи за праведан и трајан мир. Била је то својеврсна размена порука, вршена преко неутралних држава („сила заштитница“), без умањивања оштрине војних дејстава иако је у предлозима обе стране било заједничких тачака али са различитим тумачењима. То најбоље показују предлози за мир у току 1918. године.

---

¹⁰ Енвер Реџић, „Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе 1918. године“, *Стварање југословенске државе 1918. године* (Београд: Историјски институт, 1989), 86.

2. РАТ И ДИПЛОМАТИЈА

2.1. Порази и победе

У рату који је почео крајем јула 1914. године ратна срећа је служила обе стране. Први велики напад на Србију, који је дошао из Босне, је одбијен после велике борбе. У другом, јачем, нападу је био заузет Београд али је ослобођен после две недеље. После великих борби у долини Колубаре аустроугарске трупе су се повукле из Србије. Нови напад аустроугарске и немачке војске је уследио после годину дана и завршио окупацијом Србије. Њена војска је била приморана да се, преко Албаније, повуче у Грчку и да, са француском, енглеском и италијанском војском образује „Источни“ („Солунски“) фронт, који се протезао од Валоне, на западу, до Солуна, на истоку. На Западном фронту су биле још жешће борбе због веће концентрације француске, британске и немачке војске. И тамо је успостављен, код Вердена, фронт 1916. године. Те године је, на Источном фронту, заузет Битољ и Кајмакчалан. Оба фронта су била довољно чврста да их нису могле пробити снаге Централних сила. На Западу се сматрало да је Западни фронт важнији јер је на њему било 2/3 аустроугарске и немачке војске, док су на Источном фронту биле аустроугарске, немачке и бугарске трупе. Он је сматран помоћним, са задатком да мањим акцијама слаби немачку и аустроугарску војску и тако олакша положај на Западном фронту. Присутство француске војске је прикривано помињањем „српске“, којој британски и италијански војници нису хтели да помажу. О припремама за акције су се договарали само Срби и Французи, који су те припреме представљали као „помоћ Србима“. Касније су и Енглези и Италијани пристали да учествују у акцијама.

После изласка Русије и Румуније из рата, немачке и аустроугарске трупе су пребачене на Западни фронт. Последице тога је највише осетила италијанска војска која није довољно обезбедила простор између ње и британске војске код Кобарида. Тај простор су, 24. октобра 1917. године, напале аустроугарске и немачке трупе и нанеле италијанским трупама највеће губитке у историји (као да су се светиле за Солферино 1859) али су после два дана британске и француске трупе зауставиле суноврат. Британски премијер Лојд Џорџ је отишао у Рапало на састанак са италијанским краљем Виктором Емануелом II. По повратку у Лондон је изјавио да је до тога дошло због недостатка координације између савезника. Од тада ће у Версају заседати Врховни савезнички савет и заједнички водити акције. Овај пораз може спасити савез; без ове несреће ко зна да ли бисмо сада

добили прави ратни савет¹¹. Савет је преузео команду над оба фронта. На његово чело је дошао нови председник француске владе Жорж Клемансо. У првој половини 1918. године су постављени нови команданти фронта: на западном Фош (марта 1918) а на источном Франше Депере (јуна 1918).

За то време Немци нису мировали. На дан 21. марта 1918. године су напали британску армију на најтањој линији одбране код Сен Кантена у северној Француској и нанели јој највеће губитке у историји. Тај напад је одбијен два месеца касније „пред вратима Амијена“.¹² Лојд Џорџ је тражио од Вилсона да брзо пошаље војску а британска влада је одлучила да пошаље на фронт 300. 000 војника и увела војну обавезу за сва лица до 50 година старости.¹³ Аустроугарска војска је, 15. јуна 1918. године, напала италијанску војску на обали Пијаве али је потучена великим губицима.¹⁴

За то време је у Терезину, на северу Чешке, у мрачној ћелији умирао Гаврило Принцип, чији су хици од 28. јуна 1914. године били варнице које су изазвале до тада незабележен светски пожар, који тај младић није желео. Као ни Кочић, тако ни Принцип није дочекао да су Французи пробили фронт код Вердена, а Французи и Срби пробили Солунски фронт и нагостили бржи крај рата који је предвиђан за 1919. годину. Промене на бојиштима су почеле да стварају уверење да се рат не може добити само оружјем. Политичари су почели да уверавају јавност да не теже освајањима других држава већ да желе мир, остављајући недоумицу да ли је употреба силе у служби дипломатије или дипломатија обезбеђује тековине силе.

Највећу недоумицу је стварало држање Сједињених Америчких Држава, односно њиховог председника Вудро Вилсона. Државни секретар Роберт Ленсинг је 5/18. децембра 1916. године објавио ноту председника Вилсона зарађеним странама, саветујући им да закључе мир.¹⁵ На ноту су одговориле, како зарађене државе, тако и неутрална Швајцарска¹⁶, а касније и Мексико. Тако је почео и рат нотама.

2.2. Рат нотама

Иако су Сједињене Америчке Државе биле формално ван рата, оне су биле у њега умешане посредно и заинтересоване за мир. Зато је Вилсон засипао државе начелима и објашњењима начела, водећи рачуна о стању

11 Џорџ П. Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, превод Јован М. Јовановић (Београд: Геца Кон, 1933), 541.

12 *Ibid.*, 547.

13 *Ibid.*, 546.

14 *Ibid.*, 546.

15 Carnegie Endowment for International Peace, Division for International Law, *Official Statements of War Aims and Peace Proposals*, James Brown Scott, ed., Pamphlet No.31, Washington, 1921. 12-15.

16 *Ibid.*, 21-22.

на бојиштима. Поред држава, у рат нотама се укључила и Антанта као целина, упућујући, 12. јануара 1917. године, заједнички одговор у коме се износе узроци рата и захтеви савезника¹⁷, чему је уследила допуна Велике Британије од 15. јануара 1917. године¹⁸.

Током 1917. године је дошло до затегнутих односа између САД и Немачке, праћених све оштријим нотама у вези са поморским ратом. Односи су прекинути 3. фебруара 1917. године¹⁹ а пошто је немачка наставила да потапа америчке бродове, Конгрес је, на предлог председника Вилсона, донео 6. априла 1917. године Резолуцију о ратном стању, коју је потписао сам Вилсон.²⁰ Неколико месеци касније, на седници Конгреса (4. децембра 1917. године) Вилсон је говорио о измени ратних циљева. Иако је највише говорио о Немачкој, морао је дотаћи Аустро-Угарску и предложио је да се објави ратно стање с њом.²¹ Истакао је да не жели да је повреди или преуређује, нити да јој на било који начин наређује, јер је то њена ствар²², али народи на Балкану и у Турском Царству имају право да сами уређују свој живот²³. Зато је логично да се објави рат Аустро-Угарској али и Бугарској и Турској, које су од почетка инструмент Немачке, са којом су САД у рату.²⁴ Конгрес је, 7. децембра 1917. године, усвојио Резолуцију о ратном стању с Аустро-Угарском.²⁵

Два дана после објаве рата САД Аустро-Угарској, 9. децембра 1917. године, огласио се из Париза Југословенски одбор (у коме су из Босне и Херцеговине учествовали Душан Васиљевић, Милан Сршкић и Никола Стојановић) с поздравом Вилсону, у име 7 милиона Југословена „под јармом Хабзбурга“ и 1,5 милион у обема Америкама, највише у САД. Позивањем на Крфску декларацију (1917) изражава жељу за живот у једној држави.²⁶ Вероватно се то није свидело Италијанима, који су од Француза тражили да спречавају југословенску пропраганду. То су тражили и неки Французи да не би вређали осетљивост њихових савезника.²⁷

17 *Ibid.*, 25-35.

18 *Ibid.*, 45-49.

19 *Ibid.*, 66-68.

20 *Ibid.*, 93.

21 *Ibid.*, 193-202.

22 *Ibid.*, 196.

23 *Ibid.*, 196.

24 *Ibid.*, 199.

25 *Ibid.*, 206.

26 Фердо Шишић, прир., *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919* (Загреб: Матица Хрватска, 1920), 106.

27 Љубинка Трговчевић, „Културни одбор у Паризу“. *Србија 1918. године и стварање југословенске државе* (Београд: Историјски институт, 1989): 129.

Савезници су морали да одбију позив Немачке на конференцију у неутралној држави, на којој би се, без обавеза, расправљало о миру али су морали да ублаже ратне циљеве. То се видело у говору Лојда Џорџа пред лабуристима 5. јануара 1918. године. Распад Аустро-Угарске није циљ рата али се народима у Аустро-Угарској мора дати широка аутономија „коју одавно желе“.²⁸ Тај говор је изазвао бурно негодовање у југословенским круговима. Момчило Нинчић је из Париза јавио Николи Пашићу о одјеку говора у Француској, Јован Јовановић је из Лондона изложио елементе за представку српске владе поводом говора Лојда Џорџа а Анте Трумбић је обавестио о разговору с Вилхелмом Стидом и предложио да српска влада уложи демарш код британске владе поводом изјаве Лојда Џорџа, што је Влада учинила писмом Николе Пашића савезничким владама од 17. јануара 1918. године. У опширном тексту се, поред осталог, каже да се народи у Босни и Херцеговини од 1875-1876., и касније, бори за право на самоопредељење.²⁹ Другим речима, то право се не може остварити аутономијом већ уређењем по народној вољи.

Незадовољство је изразио и Југословенски одбор изјавом у Лондону од 11. јануара 1918. године, понављајући суштински став из честитке Вилсону од 9. децембра 1917. године.³⁰ Салве незадовољства говором Лојда Џорџа нису могле Велику Британију оставити равнодушном. Државни подсекретар у Министарству иностраних послова Роберт Сесил је изјавио српском посланику Јовану Јовановићу да је изјава Лојда Џорџа декларација о минималним захтевима у овом тренутку а о појединостима ће се разговарати, док решења зависе од војне победе али се рат не може водити до остварења југословенских захтева.³¹

Са своје стране је министар иностраних послова А.Џ. Балфур изразио Јовановићу жаљење „што је српска влада стекла неповољан утисак о говору Лојда Џорџа и уверен је да ће тај утисак ублажити када добије потпуни текст говора и када се буде потпуно упознала са околностима под којима је Први министар говорио“.³² Околности су биле заиста неповољне за Антанту. Положај Немачке је био ојачан, па је њен канцелар могао да изјави да

28 Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 543; Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, прир., *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, I (Београд:1964), док. 2, 14. За говор се каже да је одржан „представницима Трејд Јуниона“, 12. Peace Proposals, 230-231.

29 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 26, 38.

30 *Ibid.*, док. 13, 24; Шишић, прир., *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 70, 112-113.

31 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док 10, 22.

32 *Ibid.*, док. 44, 58.

без целокупности немачке територије мира не може бити,³³ охрабрен тиме што се Лојд Џорџ није изјаснио за повраћај Алзаса и Лорена Француској.³⁴

Аустро-Угарска је могла да буде још задовољнија што Босна и Херцеговина није поменута иако је она била обухваћена свим изјавама, како српске владе, тако и политичара. Делимично је могла да буде задовољна и најчувенијом посланицом америчког председника Конгресу од 8. јануара 1918. године, познатом под именом „Четрнаест тачака“, у којима су изложени најважнији циљеви рата. Вилсон је поштедео Аустро-Угарску, којој је месец дана раније објавио рат али је допустио мењање граница Италије (т. IX) и балканских држава по етничким (националним) линијама (т. XI). Један од циљева је обезбеђење народима Аустро-Угарске могућности за аутономни развој (т. X).³⁵ Десет дана касније (18. јануара 1918. године) Лојд Џорџ је подржао Вилсонове предлоге о аутономији потлачених народа Аустро-Угарске.³⁶ То искључује становнике Босне и Херцеговине, чијом судбином су биле мотивисане многе иницијативе за мир на Балкану³⁷, како аустро-угарске и српске владе, тако и других држава и међународних организација.

2.3. Покушај поништења анексије

На дан говора Лојда Џорџа Трејдјунионима у Вестминстерској палати (5. јануара 1918. године), на збору Југословена у Женеви је изражено увјерење да руска демократија не може да прихвати „аустронемачку софистику о застарелости насилних и праведних анексија“³⁸. То се тумачи као захтев да се потврди укидање анексије Босне и Херцеговине.³⁹ Пет дана касније (28. децембра/10. јануара) је то Удружење „Вила“ организовало у ресторану „Рона“ предавање професора др Милорада Грбе са темом „Значење самоопредељења народа“. После предавања је студент Александар Протић предложио одржавање митинга а професор Грба је предложио да се образује један одбор за организовање митинга у који би ушли др Милан

33 Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 544.

34 *Ibid.*, 543.

35 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 68, 111; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (I. I-20.XII 1918)*, док. 7, 18; Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 545; Момир Стојковић, прир., *Балкански уговорни односи 1876-1996 I* (Београд:1998), 490; *Peace Proposals*, 238.

36 *Peace Proposals*, 240-245.

37 Е. Реџић, *Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе. Стварање југословенске државе 1918. године*, 86.

38 Д. Јанковић, Б. Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (I. I-20.XII 1918)*, док. 3, 15.

39 Е. Реџић, *Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе. Стварање југословенске државе 1918. године*, 86, иако се тако не каже.

Сршкић, др Никола Стојановић, др Јефта Дедијер, др Божидар Марковић, др Лазар Марковић и др.⁴⁰ У име „босанско-херцеговачких револуционара“ су др Милан Сршкић (из Сарајева) и др Никола Стојановић (из Мостара), обојица чланови Југословенског одбора, тражили од Совјета народних комесара да се залаже да Босна и Херцеговина не остане „под аустро-угарским завојевачима и милитаристима“. Никола Стојановић је упутио лично писмо Лојду Џорџу у коме каже да је Аустро-Угарска, анексијом Босне и Херцеговине, починила „страховиту повреду“ међународног права.⁴¹

У том духу се наводи да је председник српске владе Никола Пашић затражио од посланика у Вашингтону Љубомира Михајловића да се заложи код америчке владе да САД пониште анексију Босне и Херцеговине.⁴² У писму од 22. јануара 1918. године Пашић подсећа да је у Меморандуму савезничким владама од 4/17. јануара поменуо „повреду уговора од 1908. и повреду права на самоопредељење народа у Босни и Херцеговини“⁴³ а у писму Михајловићу „гажење Берлинског уговора“. Ако се даје накнада штете за повреду уговора о неутралности Белгије, онда се мора дати накнада штете за повреду уговора од стране Аустрије народу Босне и Херцеговине да сам одлучи о својој судбини. „Кад наши савезници начело да треба поправити погрешку Немачке из 1871. године... онда још много јачи разлози говоре да треба поправити или уништити акт о анексији Босне и Херцеговине...“⁴⁴

Против акта о анексији је протествовао народ у сарајевској скупштини где је висио Дамоклов мач над главама свих посланика босанских и херцеговачких. Са неколико страна и таквим разлозима покушавајте убедити владу американску да бар тражи репарацију гажења Берлинског уговора, кад је наша да треба задржати Хабсбуршку монахију.⁴⁵ Међутим, Пашић саветује да се то дискретно саопшти као „лични став“ а не званични захтев јер се не зна шта се може добити. Зато не сме да се јавно обзнани због реаговања унутрашњег јавног мњења.⁴⁶ Михајловић је сутрадан одговорио да је захтев Пашићев неостварив на основи изјава Лојда Џорџа и Вилсона

40 Д. Јанковић, Б. Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20. XII 1918)*, док. 12, 23-24.

41 *Ibid.*, док. 57, 71; Рецић, *Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе. Стварање југословенске државе 1918. године*, 86, не наводи извор.

42 Рецић, *Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе. Стварање југословенске државе 1918. године*, 86.

43 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20. XII 1918)*, док. 25, 38.

44 *Ibid.*, док. 30, 44.

45 *Ibid.*, 45.

46 На истом месту.

али и да српска влада не сме да износи минималне захтеве које је назвао издајство које не би могао да заступа, подсећајући на Крфску декларацију.⁴⁷

Очигледно лично погођен оптужбом за издајство, Пашић је изјавио да га Михајловић није „правилно разумео“ јер је изнео идеје „које нису, нити могу бити“ његове и да нема ни помена о одустајању од Крфске декларације и да је спреман да жртвује свој живот за уједињење и да се залаже за „поправку Берлинског уговора о Босни и Херцеговини када су права и слободе народа у Босни и Херцеговини повређена, исто онако као што су повређени права и слободе народа у Белгији.“⁴⁸ Михајловић је двосмислено одговорио Пашићу да се радује што га није добро разумео мада је јасно да се ради о покушају да се обезбеди обећање савезника у погледу Босне и Херцеговине али он мисли да захтев не треба заснивати на старим уговорима које Србија није потписала (као ни САД-прим. М.М.) већ на потреби Европе да се створи јака држава. Ти уговори су договор европских сила али Вилсон и савезници још нису изнели своје ратне циљеве. „Сад што говоре је само маневар.“⁴⁹

Тако се завршила ова размена мишљења о стављању ван снаге уговора који ниједна страна није потписала али који је у пракси био опште прихваћен. У време када уговори нису били много поштовани, дипломати су истицали њихову краткотрајност, као што је нпр. руски делегат на Берлинском конгресу Александар Хоршховић Жомини рекао Јовану Ристићу да ће „то стање (договор о Босни и Херцеговини) бити за време, јер кроз 15 (година?) најдаље ми се морамо са Аустријом разрачунати.“⁵⁰ То се догодило, истина, касније. После тридесет година (1908) Русија је, под притиском Немачке, морала да прихвати измене Берлинског уговора о Босни и Херцеговини (анексију) а и после тридесет шест година је била увучена у рат (1914). Догађаји су показали да је Михајловић био у праву, као и Пашић, када је помињао постепено остварење циља. У том духу је високи функционер британског Форин Офиса подсећао на Грејово обећање из 1915. године да Србија треба да добије Босну и Херцеговину, Славонију,

47 *Ibid.*, док. 34, 48-49.

48 *Ibid.*, док. 45, 59.

49 *Ibid.*, док. 55, 69.

50 Телеграм Јована Ристића из Берлина од 16/20. јуна 1878. године. Михајло Војводић, Драгољуб Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић, прир., *Србија 1878. Документи* (Београд: Српска књижевна задруга, 1978), док. 278, 465.

Срем и део далматинске обале.⁵¹ Сматрало се да, чак и у случају очувања, Аустро-Угарска треба да се одрекне Босне и Херцеговине.⁵²

3. НАЧЕЛА ЗА РЕШЕЊЕ СУКОБА

3.1. Вилсонова начела споразума

На заједничкој седници Конгреса (11. фебруара 1918. године), одговарајући на меморандум Немачке и Аустро-Угарске, Вилсон је изложио извесна начела могућег споразума. Кратко речено, решење треба да се заснива на правди и да донесе трајан мир. С народима и државама се не сме трговати како су до сада чиниле „неке Силе“. Свако територијално решење мора да буде у корист народа кога се тиче а не као део погодбе или споразума између држава. Треба удовољити захтевима народа и избегавати изазивање нове неслоге које би нарушиле мир Европе и света.⁵³ Нове допуне је Вилсон изложио 4. јула⁵⁴ и 27. септембра⁵⁵.

3.2. Реакција Југословена

Реакција на Вилсонове изјаве није изостала, жешћа него последице говора Лојда Џорџа. Први је реаговао Миленко Веснић, који је био на челу високе делегације Србије, која се тада налазила у посети САД. Дан пре Вилсоновог иступања, Веснић је био у посети код Вилсоновог сарадника, пуковника Хауса који му је показао тачку о Србији у припремљеном говору и тражио његове примедбе. Веснић је ставио примедбе у духу званичне српске политике али је Вилсон прочитао неизмењен текст, због чега су чланови српске делегације били „непријатно дирнути“.⁵⁶ Поводом Вилсонове изјаве је Трумбић, 12. јануара 1918. године, предложио да српска влада изложи савезничким владама став о говорима Џорџа и Вилсона⁵⁷, што је учињено

51 Харолд Николсон у меморандуму од 6. фебруара 1918. године. Нав. према Драгољуб Живојиновић, „Босна и Херцеговина у ратним циљевима Велике Британије 1914-1918“, у *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, уред. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт САНУ, 1995), 434.

52 *Ibid.*

53 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 77, 124. Peace Proposals, 265-271. Обавештење Љ. Михајловића Н. Пашићу (Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док.76, 101).

54 Peace Proposals, 349-352.

55 *Ibid.*, 401-407.

56 Љ. Михајловића Н. Пашићу (Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 138, 179.)

57 *Ibid.*, док. 15, 27.

писмом Николе Пашића савезничким владама од 17. јануара 1918. године, у коме се на више мјеста помиње Босна и Херцеговина⁵⁸ и декларацијом о спољној политици и циљевима рата од 17. марта 1918. године⁵⁹, као и меморандумом савезницима о националним захтевима, од 18/31. марта 1918. године, заснованим на Крфској декларацији и праву Срба, Хрвата и Словенаца на самоопредељење.⁶⁰ Помињу се народи, а не територије, али се подразумева да су та два конститутивна елемента државе неодвојива.

Југословенски одбор је оштро реаговао 11. јануара 1918. године саопштењем у коме је изразио незадовољство делом говора Лојда Џорџа (који може да важи и за део каснијег Вилсоновог говора), који се тиче Југословена у Аустро-Угарској. Незадовољство се може отклонити једино признавањем права на потпуно ослобођење које се признаје племенима у немачким колонијама.⁶¹ Јавно мњење у Европи је већ било заталасано да се више није могло задовољити декларацијама о правима народа већ је истицало конкретне захтеве. То се нарочито видело код Словена у Аустро-Угарској, који су тражили подршку европских, посебно савезничких држава и повезивање с одборима Југословена ван Аустро-Угарске.

3.3. Ставови великих сила

Немачка и Аустро-Угарска су начелно прихватиле Вилсонове предлоге али са другачијим тумачењима, ојачане изласком Русије из рата. Реагујући на изјаве немачког канцелара Хертлинга од 24. јануара 1918. године⁶² и аустроугарског министра иностраних послова Чернина, од истог дана⁶³, Врховни савезнички савет у Версају је, 3. фебруара 1918. године⁶⁴, изјавио да мира не може бити јер говори Хертлинга и Чернина, а као и Брестлитовски мир (с Русијом) откривају пљачкашке намере. Зато се мора наставити војни напор док се непријатељске владе и народи не принуде да промене дотадашње држање.

На поруке су и посебно одговорили Вилсон⁶⁵ и Лојд Џорџ, кратко и конкретно. На седници Доњег дома (12. фебруара 1918) он је јасније од

58 *Ibid.*, док. 25, 37-41.

59 *Ibid.*, док., 119, 148-151; Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 202, 492-496.

60 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 120, 151-164; Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 203, 496-513.

61 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 70, 112; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 13, 24-25.

62 Peace Proposals, 246-254.

63 *Ibid.*, 255-261.

64 *Ibid.*, 262; Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 546. Каже 4. фебруара јер је тог дана објављен у „Њујорк Тајмсу“.

65 Види белешку 53.

Вилсона изјавио да настојање Немачке и Аустро-Угарске на очувању територијалне целовитости, мир, заснован на начелу националне суверености (праву народа на самоопредељење), чине немогућим.⁶⁶ Тиме су државници спојили оба конститутивна елемента државе у нераздвојну целину, што дуго током рата нису чинили.

Крајем фебруара или почетком марта 1918. године су Славко Грујић (из Париза) и Љубомир Михајловић (из Вашингтона) јавили Николи Пашићу да су Бугари, преко неслужбених лица, предложили Вилсону да образује комисију да проучи балканско питање (рат са Србијом и Грчком) али Американци нису реаговали јер нису били у рату са Бугарима.⁶⁷ Сам Михајловић је настојао да приволи САД да објаве рат Бугарској.⁶⁸

Истовремено су чињени покушаји да се преговара о миру. Грујић је (9/22. марта 1918. године) јавио Пашићу да Енглеска води разговоре са Аустро-Угарском и Турском⁶⁹ а Пашић је тражио обавештење од Јовановића. Четири дана касније, Грујић је јавио о неуспеху преговора Америке и Аустро-Угарске у Швајцарској, што је потврдио Михајловић 17/30. марта 1918. године.⁷⁰ Упркос изјавама Врховног савезничког савета и Лојда Џорџа. Наговештавана је велика промена.

4. ВЕЛИКИ ПРЕОКРЕТ

4.1. Ратовање и преговарање

Јавна дипломатска преписка и тајни преговори преко посредника су показали да главне ратујуће стране још увек рат посматрају на класичан начин, чији циљ није уништење државе и суштинска промена међународних односа. Било је очигледно да ни почетком 1918. године Антанта није била начисто о исходу рата који је водила, насупротив очекивањима доброг дела њених малих савезника. Зато је посланик Србије у САД Љубомир Михајловић обавестио државног секретара Роберта Ленсинга (12/25. маја) о аспирацијама Југословена и других народности у Аустро-Угарској, енергично протестујући због изјава енглеских и америчких државника (алудирајући на Лојда Џорџа и Вилсона) о одржању Аустро-Угарске и обнови Србије и таквог апсурдног држања, док се, с друге стране, даје подршка

66 Peace Proposals, 271-273; Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 546.

67 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 91, 116.

68 *Ibid.*, док. 129, 171-172.

69 *Ibid.*, док. 110, 140.

70 *Ibid.*, док. 118, 148.

(колебљивим) државама Грчкој, Румунији и Бугарској, чији се министар шета по Вашингтону⁷¹. Ленсинг је, четири дана касније (16/29. маја) дао кратку изјаву да „националне тежње Чехо-Словака и Југословена за слободом уживају искрену симпатију“ америчке владе.⁷²

На конференцији Међусавезничког савета у Версају (3. јуна) председници влада Енглеске, Француске и Италије су „са задовољством примили на знање изјаву секретара Сједињених Држава и желе да јој се придруже, изражавајући најживље симпатије за националне аспирације чехословачког и југословенског народа за слободу.“⁷³ Међутим, велику расправу је изазвао претходни став изјаве о подршци независности Пољске, као услова за мир и владавину права у Европи.⁷⁴ Зато је Јовановић у ноти Балфуру тражио разјашњења због ове дискриминације а Михајловић се обратио са истим захтевом представницима савезничких влада у САД.

Много оштрије је реаговао Југословенски одбор, у опширном писму Балфуру, од 2-15. јуна 1918. године, у коме се каже да су најгори положај у Аустро-Угарској имали становници Босне и Херцеговине, у којој су читава села била истребљена а најугледнији становници били одведени као таоци и убијени.⁷⁵ У Босни и Херцеговини југословенски покрет је особито јак, те је у многим крајевима добио карактер револта, тако да је било проглашено опсадно стање. Ту се такође врши пучки плебисцит, као у другим покрајинама. „Зато се не сазива Сабор да се не би изјаснио за ослобођење и уједињење а велики број заступника је још у тамници. Најречитији доказ за нерасположење у Босни и Херцеговини јест чињеница да су ти крајеви дали највише добровољаца.“⁷⁶

Никола Пашић је наложио Јовану Јовановићу да протестује против версајских закључака, што је он учинио. Сви ти демарши су имали одјек. Америчка влада је 15/28. јуна, објавила саопштење у коме, позивајући се на изјаву од 29. маја, истиче да државни секретар „данас изрично објављује“ гледиште које заступа америчка влада да сва словенска племена треба да буду „потпуно ослобођена испод немачког и аустријског господства“.⁷⁷

Америка истовремено ратује и војском помаже савезнике у Европи. У априлу је у Европу дошло 120.000 војника, у мају 220.000, а у јуну 275.000

71 *Ibid.*, док. 148, 196-198.

72 *Ibid.*, док. 152, 203 и док. 154, 204-205.

73 *Ibid.*, док. 153, 204.

74 *Ibid.*

75 *Ibid.*, док. 161, 211; Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 205, 526.

76 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (I. I-20.XII 1918)*, док. 161, 216; Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 205, 532-533.

77 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (I. I-20.XII 1918)*, док. 164, 220 и док. 165, 220.

и придружило се француским и британским трупама⁷⁸ али је пут до победе још био дуг и поред италијанске победе на Пијави над аустро-мађарском (15. јуна) која је изгубила 100. 000 војника.⁷⁹ Немачка је и даље наставила борбу, истичући главни циљ рата-очување територијалне целовитости, иако постаје свесна да мора да преговара о миру. Изјава у том смислу је коштала положаја министра спољних послова Фон Килимана (24. јуна) а сутрадан је канцелар Фон Хертлинг изложио гледиште о циљевима рата и Друштву народа. Нови министар Рупрехт је обавестио канцелара да је време да се предлаже договор о миру а Хертлинг каже да чека погодан тренутак.⁸⁰ За то је добио овлаштење од кајзера Вилема. Са своје стране Вилсон (4. јула) обзнањује своје услове за мир (4. јула)⁸¹ а Хертлинг не предузима ништа док се не стиша офанзива на западном фронту.⁸² А у ваздуху се све више осећа да долази крај рата.

4.2. Захтеви за престанак рата

Офанзиве и противофанзиве на бојном пољу су све више замењивале мировне офанзиве. Нарочито је била активна нападачка страна која је осетила замор пре стране која се бранила. Аустро-Угарска, чијим нападом на Србију је почео рат, је прва затражила мир. Њен амбасадор у Берлину је обавестио немачку владу да ће његова влада тражити разговоре о миру јер Аустро-Угарска не може да дочека зиму. Немачка је била против али је и она следила пример своје савезнице и замолила неутралну Холандију да се у Хагу воде преговори о миру.⁸³

Бугарска такође није заостајала у тражењу мира. У августу 1918. године се прочуло да су се у Швајцарској појавили нови агенти да са Енглеском и Америком преговарају о миру. Пашић је затражио од Јовановића да провери и да изјави да за Србију неће важити никакви преговори без њеног пристанка и да се од савезника очекује да не преговарају без ње.⁸⁴ Јовановић је одговорио да је у Енглеској објављено да савезничке владе неће издати своје савезнике као што Бугари уображавају.⁸⁵

78 Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 547.

79 *Ibid.*, 548.

80 *Ibid.*, 548.

81 Peace Proposals, 349-352.

82 Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, 549.

83 *Ibid.*, 549.

84 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 215, 271.

85 *Ibid.*, док. 218, 274.

4.3. Пробој Солунског фронта

Два дана касније, 1/14. септембра 1918. године је почела велика савезничка офанзива на Источном (Солунском) фронту која је битно утицала, не само на развој догађаја, већ и на садржину порука које су размењиване. У мешавини буке од топовских салви, једва се разазнају говор аустроугарског министра Чернина о миру у Друштву народа (29. августа/10. септембра) и британског премијера Лојда Џорџа (31. августа/12. септембра) о ратним циљевима а на дан почетка офанзиве Аустрија објављује опширан предлог за мир.⁸⁶ Британски министар Балфур одговара истовремено на поруку немачког вицеканцелара Пејера од 31. августа/12. септембра, и аустријски захтев за мир (3/16. септембра), а истог дана Живојин Балугић јавља из Солуна о почетку пробоја Солунског фронта.⁸⁷ Сутрадан је државни секретар САД Ленсинг обавестио (преко шведског министра иностраних послова) да је амерички председник већ изложио услове за мир и да не може више бити речи о договарању услова.⁸⁸

Док Аустро-Угарска запомаже за мир, Бугарска тражи примирје (11/24. септембра) а Франше Депере одговара 13/26. септембра. Прихвата да прими бугарске делегате али не и да прекида војне операције. Бугаре ка Солуну није могао да заустави ни немачки цар Виљем II који је, 14/27. септембра, саветовао бугарском краљу Фердинанду да истраје док му не стигне појачање која ће омогућити велику офанзиву са севера. Безуспешно. У Солуну су, 16/29. септембра у 22.50 часова, потписане Конвенција о примирју и Конвенција о условима за престанак непријатељстава, којом је предвиђено повлачење немачке и аустроугарске војске из Бугарске⁸⁹, на тобожњу љутњу немачког цара. Солунски фронт је пробијен и било је питање дана када ће и друге државе затражити примирје, поготово што одавно говоре о миру.

⁸⁶ Peace Proposals, 386-392.

⁸⁷ Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 237, 293-294.

⁸⁸ Peace Proposals, 398-399. Касније, 11/24. септембра, су тај став подржали опширније словеначки, хрватски и српски политичари окупљени у Загребу (Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 98, 165-167).

⁸⁹ Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 206, 534.

5. ПОКУШАЈ СПАСАВАЊА АУСТРО-УГАРСКЕ

5.1. Тисина мисија у Босни и Херцеговини

У насталом вртлогу је Мађарска учинила последњи напор да спасе Аустро-Угарску, макар и територијално умањену. У договору са царем и краљем Карлом, Стефан (Иштван) Тиса се упутио у Хрватску, Далмацију и Босну и Херцеговину, да се упозна са расположењем народа. Кренуо је 3/16. септембра, агитујући за решење у складу са жељама Мађара. Отписујући Пољаке и Чехе, надао се да је босанско становништво само против Аустрије, као што се веровало пре анексије Босне и Херцеговине. Кратко се задржао у Дубровнику⁹⁰ и Мостару и 7/20. септембра дошао у Сарајево. Саркотић је био незадовољан што је морао да га прими јер се с њим политички није слагао (сматрао је да би било најбоље да Босна и Херцеговина буде у монархији са Хрватском, Словенијом и Далмацијом као „велика Хрватска“, по схватању Анте Старчевића).

Тиса је свуда наилазио на одбијање а нарочито у разговору са српским и хрватским политичарима у Сарајеву, када му је, 8/21. септембра, Војислав Шола предао меморандум који Владимир Ћоровић сматра за неку врсту резимеа своје књиге о Босни и Херцеговини за време рата.⁹¹ У опширном документу је наведено све што се догађало у Босни и Херцеговини, нарочито за време рата, с напоменом да су „у кратким цртама“ изнете „патње, муке, понижења, што их је народ у Босни и Херцеговини претрпео и подноси још данас. Ово је само блиједна слика наших прилика.“⁹² Не помињу се захтев за независном државом и одвајање од Аустро-Угарске али се наглашава да се не могу изјаснити док живе у ропству без права на самоопредељење.⁹³ Меморандум су потписали Ристо Хаџи-Дамјановић, Мато Бековац, Перо Тодоровић, Ђуро Цамоња, Јово Пешут, Гавро Гашић, Ђорђе Пејаковић, др фра Јулијан Јеленић, др фра Карло Икић, Карло Цанкар, др Љубо Шимић, Глигорије М. Јефтановић, Војислав Шола, др Јозо Сунарић, Перо Стокановић, др Милан Јојкић, Данило Димовић, фра Љубо Галић,

90 Писмо М. Чингрије Ј. Смодлаки о разговору с Тисом (Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 239, 297-300).

91 Владимир Ћоровић, *Црна књига* (Београд: Уредници, приређивачи и наследници ауторских права В. Ћоровића, 1989), 16.

92 *Ibid*; Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 97, 163; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 238, 296.

93 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 97, 164; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 238, 297.

др Саво Љубибратић, др Лука Чабрајић, др Владимир Андрић, Вјекослав Јелавић, Стјепан Субашић и др Марко Алауповић.⁹⁴

Тиса је био незадовољан и, како каже Ћоровић, „изгубио (је) присебност“, ударао руком о сто и претио да ће Мађарска, и ако изгуби, имати снаге да их смири. Присутни су му окренули леђа и изашли из собе.⁹⁵

Ниједан захтев није прихваћен. Државници су били заузети ратом нотама и оружјем. У Бечу су страховали да Мађарска не примени одлуку владе од 2. октобра 1915. године о припајању Босне и Херцеговине. Она је била против поделе Босне и Херцеговине јер је сматрала да би тек припајањем целе Босне и Херцеговине била успостављена равнотежа између Аустрије и Мађарске.⁹⁶ Зато се с интересовањем очекивало заседање Парламента у Бечу, које је требало да почне 1. октобра 1918. године. Међутим, други догађаји су били бржи.

Огласили су се Вилсон (14/27. септембра) и Балфур (18. септембра/1. октобра) а нови немачки канцелар принц Макс Баденски (23. септембра/6. октобра), Аустрија (24. септембра/7. октобра) и Турска (1/14. октобра) траже примирје и преговоре о миру. Прихватају Вилсонове предлоге од 8. јануара, 11. фебруара и 27. септембра, у којима се подразумевају захтеви Југословена, укључујући и оне који живе у Босни и Херцеговини. Коментаришући Вилсонов и аустријски предлог, министар спољних послова Буриан предлаже разговоре о миру заједно с Немачком и Турском (3/16. октобра)⁹⁷.

5.2. Манифест цара Карла

На сцену ступа и цар Карло. После два неуспешна покушаја с тајном дипломатијом и личном преписком с Вилсоном у Бечу, 3/16. октобра, објављује манифест са жељом да свим грађанима Аустрије омогући да допринесу њеном учвршћењу и напретку. Изјављује да „Аустрија има да, према вољи својих народа, постане савезна држава у којој свако племе на својој територији ствара властиту државну заједницу.“⁹⁸ То не значи

94 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 97, 164-165; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 238, 97, наводе другачији редослед имена на основу хартија Димовића у Народној библиотеци у Сарајеву. Аутор текста је Димовић а на њему датум 18. септембар, а обично се наводи 20. септембар. Има више верзија које се разликују од Димовићеве.

95 Владимир Ћоровић, *Политичке прилике у Босни и Херцеговини* (Београд: Политика, 1939), 55. Видјети такође, Хамдија Капиџић, „Положај Босне и Херцеговине за вријеме аустроугарске управе“, *Преглед* (1972), бр. 1-2, 193-195.

96 Реџић, *Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе. Стварање југословенске државе 1918. године*, 84.

97 Peace Proposals, 422-423.

98 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 105, 176.

припајање пољских подручја а Трст добија посебан положај. Не утиче на мађарска подручја.⁹⁹ Није речено које ће националне јединице нестати а ако се има у виду „Мајска декларација“ (1917), створила би се једна југословенска, али она говори о Словенцима, Хрватима и Србима „у монархији“ па се не зна да ли обухвата и Босну и Херцеговину, која није била у аустро-угарском правном систему. На тај начин је напуштено схватање о тријализму против кога су били Мађари.

Војска остаје јединствена, без обзира на национални састав, према посебној Заповести војсци из Шенбруна од 4/17. октобра 1918. године.¹⁰⁰

Сутрадан је Ленсинг упутио Вилсонов одговор на предлог Аустро-Угарске, у коме је најважније неприхватање преговора на основу Вилсоновог предлога од 8. јануара у измењеној ситуацији! Цар Карло је „прежалио“ Пољску а Вилсон поручује да је настала Чехословачка, која је у рату са Немачком и Аустро-Угарском, а захтеви Југословена су праведни и не могу се задовољити аутономијом као основом за мир а он (председник) не може да суди какве ће мере аустроугарске владе задовољити тежње и схватања ових народа о њиховим правима и о њиховом одређењу као чланова породице народа.¹⁰¹

Вилсонов одговор је добро примљен у Загребу, где је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, 6/19. октобра, објавило да је преузело у своје руке вођење народне политике¹⁰², другим речима државну власт, охрабрено прогласом федерализације али не у оквиру Аустро-Угарске. Два дана касније је поздравило Вилсонов одговор као основ за коначно решење народног питања.¹⁰³

5.3. Промене у Аустро-Угарској

Већа промена се догодила у Бечу. Владу је, 14/27. октобра, образовао познати професор међународног права Хајнрих Ламаш (Веснићев колега у Институту за међународно право) а министар спољних послова је, после 40 година, постао гроф Јулије Андраши који је, на Берлинском конгресу 1878, успео да издејствује окупацију Босне и Херцеговине. Сада је био у обрнутој улози да спасава Аустро-Угарску, макар умањену.

⁹⁹ *Ibid.*, 176; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 296, 364-365.

¹⁰⁰ Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 106, 177.

¹⁰¹ Peace Proposals, 427-428; Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 108, 179; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 300, 367-368.

¹⁰² Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 109, 180.

¹⁰³ *Ibid.*, док. 111, 182.

Вилсон му је омогућио јер је, после велике преписке, пристао да преговара о примирју и миру и о томе обавестио своје савезнике 10/23. октобра 1918. године.¹⁰⁴ Бечка влада је прихватила Вилсонов предлог о одвојеним преговорима, о чему је Андраши, преко шведског министарства иностраних послова, 15/28. октобра, обавестио америчку владу. Аустро-Угарска је прихватила све Вилсонове услове и спремна је да преговара о примирју са свим зарађеним странама.¹⁰⁵ Истог дана је Андраши послао телеграм Ленсингу, с молбом да замоли председника да се закључи примирје на свим фронтима Аустро-Угарске и да започну преговори о миру.¹⁰⁶ Молба је упућена и владама Француске, Енглеске, Италије и Јапана.

Карлова реформа и Андрашијев апел за мир нису могли да сачувају целовитост Аустро-Угарске и, колико-толико, ојачају њен положај на преговорима. Док Андраши тражи сазивање конференције, Масарик проглашава независност Чехословачке (15/28. октобра). Аустро-Угарска саопштава Вилсону да је његове услове прихватила онако како се у његовој ноти од 18. октобра говори о Чехословацима и Југословенима.¹⁰⁷ Другим речима, цени се Вилсоново мишљење о правима тих народа о којима се може разговарати али то не спречава да се одмах приступи преговорима о примирју и миру.¹⁰⁸ Да ли је то у складу с Карловом реформом или је напушта?

До промена долази и у Мађарској. На дан када Карло проглашава федерализацију монархије, председник мађарске владе Векерле обзнањује одвајање Аустрије, уз остатак у персоналној унији. Карољи (16/29. октобра) постаје председник Краљевске угарске владе а месец дана касније (19. октобра/1. новембра) председник мађарске владе. Ни краљевска, ни угарска.

Веће су промене у Загребу. Хрватски Сабор, 16/29. октобра, раскида државноправне односе са Аустријом и Угарском и Хрватско-угарску нагодбу (1868). Одлуком Сабора, Хрватска, Славонија и Далмација су проглашене за Независну Државу Словенаца, Хрвата и Срба.¹⁰⁹ Сабор, у коме је био велики број чланова Народног вијећа, је истог дана признао врховну власт Народног вијећа на територији Хрватске, Славоније и Далмације, проглашену 6/19. октобра.¹¹⁰ На тај начин су сва подручја која су припадала Аустро-Угарској обједињена под влашћу Народног вијећа, укључујући

104 Peace Proposals, 433-434.

105 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 116, 188.

106 *Ibid.*, док. 117, 189; Peace Proposals, 439.

107 Видети белешку 105.

108 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 195-196; Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 208, 537-538.

109 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 118, 195-196; Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996 I*, док. 208, 537-538.

110 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 118, 201.

Босну и Херцеговину. То је потврдило Народно вијеће, чији је средишњи одбор образовао покрајинска вијећа, међу којима и за Босну и Херцеговину. На седници Главног одбора Народног вијећа за Босну и Херцеговину (16/29. октобра) је расправљано о проглашењу независности Југославије и позиву Антанти да пошаље трупе.¹¹¹ На седници Средишњег одбора НВ у Загребу (17/30. октобра) је расправљано о образовању владе у Босни¹¹² а у Сарајеву је Главни одбор НВ за Босну и Херцеговину разматрао предлог Стјепана Саркотића о ослобађању политичких осуђеника којима су судили војни судови.¹¹³ За кратко време, Аустро-Угарска је постала сасвим друкчија, nestала још пре него су почели преговори о примирју.

6. СРПСКА ВОЈСКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Развој догађаја је био бржи од дипломатије. После изласка Бугарске из рата, аустроугарске и немачке трупе су, преко Цариграда, почеле да напуштају Источни фронт, што је отежало положај Турске, због чега је затражила примирје које је, после кратких преговора, закључено 18/31. октобра на броду „Агамемнон“ у луци Мудрос, на острву Лемноу. Главни савезници су се посветили припремању услова примирја с Аустријом и Немачком. У сенци тих догађаја су збивања на балканском делу, на коме није формално било рата али на коме је дотадашњи поредак нестајао а нови се стварао. Претварање Народног вијећа из политичке у државну организацију је захтевало стварање органа, не само за одржавање реда и мира, већ и за одбрану од опасности споља.

6.1. Домаћа и страна војска

Одушевљење Вилсоновим одбијањем аустроугарских захтева за закључење мира се претварало и у нереди па је Вијеће, 10/23. октобра, позвало на стварање месних одбора и народних чета (гарде). После одлука Сабора о раскидању веза с Аустријом и Угарском НВ је за Хрватску и Славонију образовало „владу“ и „министарства“ (одјеле) за поједине ресоре, на челу са повереницима, међу којима и одјел за одбрану. Сутрадан (17/30. октобра) је Стјепан Саркотић понудио Народном вијећу за Босну и Херцеговину да му стави на располагање војску за одржавање реда и мира, што је

111 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 342, 418.

112 *Ibid.*, док. 345, 419.

113 *Ibid.*, док. 349, 423; Више о раду Народног вијећа и владе у: Момир Милојевић, „Босна и Херцеговина за време Првог светског рата“, *Правна ријеч*, број 49 (2016): 118-120.

одобрио цар Карло.¹¹⁴ На другој страни је долазило до сукоба аустроугарске војске у повлачењу и „народне војске“.

Организација народне војске је била подељена на четири „окружја“. Треће окружје је требало да се формира за Босну, под командом подмаршала Теодора Бекића, а четврто за Херецеговину, са седиштем у Мостару, под командом генерала Адама Дурмана. Међутим, покрајинска влада у Сарајеву их није прихватила јер су пре тога звали српску војску и Степу Степановића да дођу у Босну. Влада је додала да је „народна војска“ омрзнута и да ће ред одржавати српска војска.¹¹⁵

Истога дана када је Саркотић нудио помоћ своје војске, повереник за одбрану Мате Дринковић је позвао у војску сва лица способна за оружје до 40 година и офицере.¹¹⁶ На другој страни, мајор Мирко Маринковић, шеф Секције за везу код Команде савезничких војски Франше Депереа, да се из политичких разлога, неколико десетина српских војника што пре пребаци преко Дунава, Саве и Дрине.¹¹⁷ Из других извора српска влада је обавештена о политичком ставу Врховног ратног савета (који је Клемансо пренео Депереу) да савезничке државе заузму области Аустро-Угарске на које претендују до ступања на снагу припремљеног уговора о примирју (што је било важно Италији).

Српска врховна команда је брзо реаговала. Начелник штаба, Живојин Мишић, је сутрадан (18/31. октобра) наредио командантима I и II армије да се мањи делови или патроле «убаце» на територију Аустрије, нарочито у Босну.¹¹⁸ Два дана касније (20. октобра/2. новембра), Маринковић је пренео Мишићу препоруку Депереа да српска војска «што пре» успостави везу са «народним покретом у Босни».¹¹⁹ За то време је српска војска стигла до Дунава, Саве и Дрине, па је Мишић могао (21. октобра/3. новембра) да нареди командантима I и II армије да пређу границе Аустро-Угарске и да успоставе везу с југословенским трупама.¹²⁰ Депере је тога дана наредио генералу Анрију да српске јединице одмах крену у Босну и Херцеговину и друге крајеве, да би пружиле подршку снагама које се у њима организују а истог дана је у Сарајеву Главни одбор НВ, у споразуму са Саркотићем, (који је два дана раније предао цивилну власт Народном вијећу), позвао

114 Миле Бјелајац, „Стварање војске Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба“. У *Србија 1918 године и стварање југословенске државе*, књига 7 (Београд: Историјски институт, 1989). 367.

115 *Ibid.*, 373.

116 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 133, 219; Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 384, 457.

117 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 348, 429.

118 *Ibid.*, док. 359, 433.

119 *Ibid.*, док. 379, 454.

120 *Ibid.*, док. 391, 464.

Антантине трупе да дођу у Сарајево ради одржавања реда и мира.¹²¹ Истог дана је Народно вијеће у Загребу, обраћајући се савезничком команданту Фошу, затражило од Антанте помоћ за одржавање реда и мира који ремете дезертери из аустроугарске војске који се повлаче из Италије и са Балкана, а у Београд су упућени изасланици са истим захтевом.¹²²

Догађај дана је, ипак, било потписивање, у Вила Ћусти код Падове, уговора о примирју с Италијом. Њиме је било предвиђено повлачење аустроугарске војске са свих подручја окупираних у рату али границе нису биле довољно одређене а заузимање подручја је било дозвољено до 24 сата по потписивању уговора. Посебно је било важно питање Босне и Херцеговине јер није била сматрана окупираном, пошто је била део Аустро-Угарске. На захтев Клемансоа да се поштују линије одређене уговором, Депере је одговорио да су оне пређене. Зато је 22. октобра/4. новембра, Мишић преко Маринковића доставио Депереу захтев за потпуну евакуацију југословенских територија и најшире учешће српских трупа на окупираним југословенским територијама, ако буде потребно.¹²³ Уосталом, такви су били позиви.

6.2. Српска војска у Босни и Херцеговини

Делови I српске армије су 21. октобра/3. новембра, ушли у Босну а II армије 22. октобра/4. новембра, и упутили се у Кленак. У сусрет војсци су, с дозволом Саркотића, кренули делегати НВ за Босну и Херцеговину ка Вишеграду у који су српске трупе ушле 22. октобра/4. новембра. Сутрадан, 23. октобра/5. новембра, су се у Вардишту срели са Степом Степановићем, кога су замолили да се што пре пошаље војска у Босну и Херцеговину а нарочито у Сарајево. Војска је ушла у Сарајево 24. октобра/6. новембра, пошто га је претходно напустио Стјепан Саркотић а Степа Степановић је отишао у Ужице. Тога дан је српска Врховна команда саопштила о уласку српске војске у Босну¹²⁴ а Степа Степановић је из Ужица јавио о састанку и разговору с пуномоћницима НВ из Сарајева¹²⁵ и обавестио врховну команду о молби изасланика НВ да се део аустроугарске војске не повлачи кроз Босну и Херцеговину, да се у Босну и Херцеговину не упућују комитска одељења и о молби за новчану помоћ Народном вијећу.¹²⁶

121 *Ibid.*, док. 396, 471.

122 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 141, 228-229.

123 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 402, 476.

124 *Ibid.*, док. 425, 495.

125 *Ibid.*, док. 425, 495.

126 *Ibid.*, док. 425, 496.

За напредовање од југа ка северу, српској војсци је одређена линија (од истока ка западу): од Арада и реке Марош-Суботица-Баја-Печуј-Барч на Драви. Италијанској војсци је одређена линија ка истоку до Ријеке. Није одређена јужна граница Аустрије.¹²⁷ То је омогућило Мишићу да сам одреди до којих српска војска треба да иде и да сарађује с југословенским трупама ако на њих наиђу (23. октобра/5. новембра).¹²⁸

Делови Дринске дивизије су били у Тузли, Брчком, Шамцу, Бијељини и Новој Градишки.¹²⁹ Одред Тимочке дивизије је ушао у Сарајево (24. октобра/6. новембра) и Требиње (1/14. новембра) а Степа Степановић је дошао у Сарајево 4/17. новембра. Тимочка дивизија је распоређена у Босни и Херцеговини (у Сарајеву, Високом, Варешу, Зеници, Завидовићима, Добоју, Дервенти, Прњавору, Горњем Вакуфу, Бугојну, Травнику, Јајцу, Бањој Луци (8/21. новембра), Босанској Градишки, Босанском Новом, Босанској Крупи, Бихаћу, Приједору, Санском Мосту, Босанском Петровцу, Дрвару, Тишковцу, Гламочу, Требињу, Билећи, Гацком, Невесињу, Мостару, Коњицу, Калиновику, Вишеграду, Вардишту).¹³⁰

Делови Шумадијске дивизије су били у Вишеграду, Сарајеву, Кључу, Рогатици, Власеници, Кладњу, Хан Пијеску, Пречи, Вардишту, Горажду, Чајничу и Фочи. Из српског одреда у Загребу су чете упућене у Бихаћ, Приједор, Бању Луку, Босанску Градишку, Брод на Сави, Босанску Костајницу и Босанску Дубицу.¹³¹

До 2/15. новембра су биле запоседнуте све етничке територије.¹³² Српска врховна команда је као изасланика послала генерала Божицара Терзића, кога је Живојин Мишић, 26. октобра/8. новембра, овластио да уређује војна и друга питања на територији Босне и Херцеговине, у споразуму с властима тих покрајина.¹³³

127 Владо Стругар, „Српска војска у заштити југословенског простора крајем 1918. године“, у *Стварање југословенске државе 1918. године* (Београд: Институт за савремену историју, 1983), 136.
128 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 409, 483. Видјети белешку 120.

129 Стругар, „Српска војска у заштити југословенског простора крајем 1918. године“, 142.

130 *Ibid.*, 144-146.

131 *Ibid.*, 146-149.

132 Петар Опачић, „Слом централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој Солунског фронта“, у *Србија 1918. године и стварање југословенске државе* (Београд: Историјски институт, 1989) 289.

133 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 446, 518; О томе и Божица Младеновић, „Штампа Босне и Херцеговине о доласку српске војске новембра 1918. године и стварање југословенске државе“, *Србија 1918. године и стварање југословенске државе* (Београд: Историјски институт, 1989), 380-381.

Врховна команда је образовала Сарајевски одред под командом пуковника Милана Недића¹³⁴, коме је Шефко Муратовић, у име муслимана, захвалио за братско држање српске војске која је дошла «без намере ма какве освете». Исто је поступио и др Никола Мандић, у име босанскохерцеговачких Хрвата. На првом састанку са представницима НВ у Вардишту, Степа Степановић је изјавио да српске трупе не долазе као окупатори већ као пријатељи, без икаквих територијалних претензија. У једном тренутку, Босна и Херцеговина је била под тројном управом. У њој су били остаци аустроугарске војске који се још нису били повукли, власти постављене од Народног вијећа и српска војска. Између Народног вијећа и српске војске је договорено да се превоз војника обавља железницом и да им се обезбеде смештај и исхрана а народна влада је обавестила локалне власти о циљу њиховог доласка. После абдикације цара и краља Карла и распуштања (29. октобра/11. новембра) владе у Босни и Херцеговини је и формално престала страна власт а њени грађани су потчињавани једино локалним властима које су, по одредбама уговора о примирју, деловали под надзором савезничких војних власти, без обзира на повремене сукобе с остацима аустријске и мађарске војске.

6.3. Припремање уједињења

У оживљеном политичком амбијенту, генерал Божидар Терзић је припремао терен за прикључење Босне и Херцеговине Србији. Живојин Мишић му је, 7/20. новембра, наложио да дискретно и тактички говори са Атанасијем Шолом да се босанска влада што пре изјасни за уједињење са Србијом.¹³⁵ Иако је Народно вијеће СХС прогласило државу на југословенском подручју под влашћу Аустро-Угарске, укључујући Босну и Херцеговину, и организовало цивилну и војну управу, било је јасно да је то привремена власт и да стварање праве државне власти тек предстоји. Тога су били свесни и политичари у Народном вијећу, међу којима су били многи из Босне и Херцеговине. Била је потребна држава коју ће међународна заједница признати, која ће моћи да потпише уговоре о миру. Без ње су били, како је рекао др Иван Рибар, „нико и ништа“. Био је потребан кров над главом, заједничка влада, јер проглашење суверене државе Словенаца, Хрвата и Срба од стране Народног вијећа Италијани зову комична оперета.¹³⁶

Не чекајући да се политичари договоре, грађани у појединим местима су почели да се изјашњавају о примени изјава о заједничкој југословен-

134 Младеновић, „Штампа Босне и Херцеговине о доласку српске војске новембра 1918. године и стварање југословенске државе“, 381.

135 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 543, 622.

136 Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, док. 172, 273.

ској држави. У Босни и Херцеговини је оживело сећање од пре 40 година (1875-1878), када су се многи обраћали кнезу Милану, Јовану Ристићу и великим силама са сличним захтевима. Сада је било лакше јер су те силе биле војно побеђене а народ је, не питајући их, узео власт у своје руке. Осим тога су имали сличне примере око себе (у Црној Гори и Војводини а делимично и у Словенији) где се није увек чекала одлука Народног вијећа. Вести о изјашњавању за припајање Србији или за уједињење с њом су почеле да стижу из Бихаћа, Босанске Дубице, Босанске Крупе, Босанског Новог, Санског Моста, Приједора, Зворника, Прњавора, Тешња, Клашница, Бијељине, Кулен Вакуфа, Кључа, Грачанице, Гацког, Јајца, Маглаја, Теслића, Босанског Шамца, Вишеграда, Гламоча, Босанског Петровца, Босанске Костајнице и Бање Луке, где је Народно вијеће донело одлуку 14/27. новембра. Проглас су потписали најугледнији грађани а јавно га је прочитао свештеник Никола Костић, о чему је Народно вијеће обавестило Степу Степановића.¹³⁷ Била је то својеврсна реакција на неодлучност владе у Сарајеву.¹³⁸ Од 54 среза, за уједињење се изјаснило 42, због отпора неких народних вијећа. Имајући то у виду, српска влада је одлучила да обустави акцију јер је предстојало уједињење државе СХС и Србије али изјашњавања у Босни и Херцеговини нису поништена.

После изјашњавања о политичком уједињењу у православним круговима је затражено и црквено уједињење, о чему власти у Босни и Херцеговини нису могле да се изјашњавају. Зато је Степа Степановић захтевао од Стојана Протића упутства о поступку у том питању.¹³⁹ Било је сложеније јер није био довољан договор верских старешина цркава у Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори, већ је била потребна сагласност Васељенске Партијаршије, под чијом влашћу је била црква у Босни и Херцеговини и Аустро-Угарској. То питање је касније решено после државног уједињења.

7. ЗАКЉУЧАК

Босна и Херцеговина је вековима била жртва сукоба великих сила а формалноправно последњих десет година (1908-1918) у саставу државе која је отпочела рат због спора с државом поводом догађаја који се догодио у Босни. Увучена у рат мимо воље већине становника, иако неокупирана, морала је да поднесе све недаће које доноси рат. Имала је бар толико среће, ако се о срећи може говорити, да се рат стварно заврши где је започео, на

137 Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 570, 659.

138 Писмо Атанасија Шоле Светозару Прибићевићу од 15/28. новембра 1918. (Јанковић и Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20.XII 1918)*, док. 577, 662).

139 *Ibid.*, док. 624, 712.

Балкану. То је омогућило становницима Босне и Херцеговине да започну са организовањем сопствене власти. Иако Босна и Херцеговина није била окупирана, у њој је у једном тренутку настала својеврсна мешавина три власти. У њој су се задржале аустроугарске трупе, које су биле од раније, како оне које су се тим путем повлачиле, а затим народног вијећа и стране војске која је долазила по одлукама савезника, који су ратовали против Аустро-Угарске. Три власти које су на одређени начин „сарађивале“ у одржавању реда и мира и решавале проблеме свакодневног живота. Краткотрајно и привремено до почетка трајног уређивања државног живота у далеко ширим оквирима. И у том погледу су становници Босне и Херцеговине предњачили јер су проширење своје друштвене заједнице прогласили неколико дана пре званичног за целу државу. То је потврда чињенице да је народ ишао испред својих вођа и пре њих стизао до жељеног циља.

Достигнуће тог циља није у обичној победи већ у ослобођењу од вишевековне туђинске власти. Тиме су оставрене тежње многих генерација које су у то дело уградиле, не само своје способности, већ и животе. После много самопрегора и напора, бројних молби великим силама, нарочито од 1875, те силе су се умилостивиле да, у изјавама америчког државног секретара Ленсинга и председника Вилсона (коју је пренео Ленсинг 1918), буду поменути Југословени, чије тежње уживају искрене симпатије америчке владе. Зато ова победа за становнике Босне и Херцеговине значи много више него за становнике Америке, Француске, Енглеске, Италије и Јапана. Она је заједничко дело свих који су томе на било који начин допринели. То је споменик виши од свих споменика. Зато га треба добро чувати.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Carnegie Endowment for International Peace, Division for International Law, *Official Statements of War Aims and Peace Proposals*, James Brown Scott, ed., Pamphlet No.31, Washington, 1921.
- Clausewitz, Carl von. *De la guerre*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1955.
- Бјелајац, Миле. „Стварање војске Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба“. У *Србија 1918 године и стварање југословенске државе, књига 7*, 365-378. Београд: Историјски институт, 1989.
- Војводић, Михајло, Драгољуб Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић, прир., *Србија 1878, Документи*. Београд: Српска књижевна задруга, 1978.
- Гуч, Џорџ П. *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, превод Јован М. Јовановић. Београд: Геца Кон, 1933.

- Ђаковић, Лука. *Положај Босне и Херцеговине у аустро-угарским концепцијама рјешења југославенског питања 1914-1918*. Тузла: Универзал, 1980.
- Живојиновић, Драгољуб. „Босна и Херцеговина у ратним циљевима Велике Британије 1914-1918“. У *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, уред. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт САНУ, 1995) 425-35.
- Јанковић, Драгослав, Богдан Кризман, прир., *Грађа о стварању југословенске државе (1. I-20. XII 1918), I*. (Београд: Институт друштвених наука, 1964.)
- Капицић, Хамдија. *Босна и Херцеговина у вријеме аустроугарске владавине*. Сарајево: Свјетлост, 1968.
- Милојевић, Момир. „Босна и Херцеговина за време Првог светског рата“, *Правна ријеч*, број 49 (2016): 103-24.
- Младеновић, Божица. „Штампа Босне и Херцеговине о дочеку српске војске новембра 1918. године“. У *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, (Београд: Историјски институт, 1989). 379-87.
- Опачић, Петар. „Слом централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој Солунског фронта“. У *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, (Београд: Историјски институт, 1989). 285-96.
- Реџић, Енвер. „Босна и Херцеговина и стварање југословенске државе 1918. године“, у *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, (Београд: Историјски институт, 1989). 73-90.
- Стојковић, Момир, прир., *Балкански уговорни односи 1876-1996, I*. (Београд: Службени лист СРЈ, 1998).
- Стругар, Владо. „Српска војска у заштити југословенског простора крајем 1918. године“. У *Стварање југословенске државе 1918. године*, (Београд: Институт за савремену историју, 1983). 135-152.
- Трговчевић, Љубинка. „Културни одбор у Паризу“, *Србија 1918. године и стварање југословенске државе, 129-40*. (Београд: Историјски институт, 1989).
- Ћоровић, Владимир. *Политичке прилике у Босни и Херцеговини*. (Београд: Политика, 1939).
- Ћоровић, Владимир. *Црна књига*. (Београд: Уредници, приређивачи и наследници ауторских права В. Ћоровића, 1989).
- Чулиновић, Фердо. „Распад Аустро-Угарске и постанак југославенске државе“, *Научни скуп у поводу 50-годишњице распада Аустро-Угарске Монархије и стварања југославенске државе*. (Загреб: Југославенска Академија Знаноности и умјетности, 1969).
- Шишић, Фердо, прир., *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*. (Загреб: Матица Хрватска, 1920).

LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE FIRST WORLD WAR 1918.¹⁴⁰

Momir Milojević¹⁴¹

Faculty of Law, University of Belgrade

Summary: *Last year of the War, as the previous ones, was marked with military actions and proposals for the termination of the war, coming from parties in the conflict, but also from political groups and organizations. Changeable situation on battlefield influenced the proposals of the states and requests of the non-governmental bodies. At the end, the balance of powers was decisive factor. Antanta was weakened due to the fact that Russia and Romania left the war, but that was compensated by the fact that United States of America entered into the War. On the other hand, Central Forces were weakened by the fact that Bulgaria and Turkey left the war. Therefore, Germany and Austrian-Hungarian Empire stayed. However, Hungary left the Empire and Germany and Austria remained alone and were forced to ask for the truce. Accordingly, the circumstances were established for the liberation of the territories occupied by Austrian-Hungarian Empire, including Bosnia and Herzegovina.*

Key words: *Antanta, Bosnia and Herzegovina, Central Forces, World War I, truce.*

---

140 The paper was presented at the XV Conference «October Lawyers' Days» in Banja Luka on 13 October 2018.

141 Ph.D Full time professor of the Faculty of Law, University of Belgrade.